PIRLS XALQARO BAHOLASH DASTURI ASOSIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA FUNKSIONAL SAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISH

Boymatova Oydin Gulmuradovna
G‘uzor tumani
31-sonli o‘rta ta’lim maktab
oliy toifali o‘qituvchisi
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20208616

Annotatsiya. Mazkur maqolada PIRLS xalqaro baholash dasturi asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida funksional savodxonlikni rivojlantirish masalalari yoritilgan. Unda o‘quvchilarning matnni o‘qish, tushunish, tahlil qilish va kundalik hayotda qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishning zamonaviy usullari tahlil qilingan. Shuningdek, PIRLS talablariga mos innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar hamda kompetensiyaviy yondashuvning ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot davomida boshlang‘ich ta’lim jarayonida funksional savodxonlikni rivojlantirish o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, mantiqiy tafakkuri va ijodiy qobiliyatlarini oshirishga xizmat qilishi asoslab berilgan. Maqolada xalqaro baholash mezonlaridan samarali foydalanish orqali ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.
Kalit so‘zlar: PIRLS, funksional savodxonlik, boshlang‘ich ta’lim, xalqaro baholash, o‘qish savodxonligi, kompetensiya, interfaol metodlar, pedagogik texnologiyalar, ta’lim sifati, innovatsion yondashuv.

Abstract. This article discusses the development of functional literacy among primary school students based on the PIRLS international assessment program. It analyzes modern approaches to improving students’ reading comprehension, analytical thinking, and the ability to apply acquired knowledge in everyday life. The study highlights the importance of innovative pedagogical technologies, interactive teaching methods, and competency-based approaches that meet PIRLS requirements. Furthermore, the article explains that the development of functional literacy in primary education contributes to enhancing students’ independent thinking, logical reasoning, and creative abilities. Practical recommendations for improving the quality of education through the effective use of international assessment criteria are also presented in the study.
Keywords: PIRLS, functional literacy, primary education, international assessment, reading literacy, competence, interactive methods, pedagogical technologies, quality of education, innovative approach.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda ta’lim tizimi oldiga yangi va muhim vazifalar qo‘yilmoqda. Zamonaviy ta’limning asosiy maqsadi faqatgina o‘quvchilarga nazariy bilim berish bilan cheklanib qolmay, balki ularning kundalik hayotda uchraydigan muammolarni mustaqil hal qila olish, axborotni tahlil qilish va undan samarali foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan funksional savodxonlik tushunchasi bugungi ta’lim tizimining eng dolzarb masalalaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligini rivojlantirish kelgusidagi ta’lim sifati va shaxsning intellektual salohiyatini belgilovchi muhim omil hisoblanadi.
So‘nggi yillarda xalqaro baholash dasturlarining ta’lim tizimidagi o‘rni tobora ortib bormoqda. Jumladan, PIRLS xalqaro baholash dasturi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish, tushunish va tahlil qilish darajasini aniqlashda muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda. Ushbu dastur orqali o‘quvchilarning nafaqat matnni o‘qish tezligi, balki

mazmunni anglash, mantiqiy xulosa chiqarish, fikrlarni taqqoslash va o‘qilgan ma’lumotni amaliyotda qo‘llay olish ko‘nikmalari ham baholanadi. Bu esa ta’lim jarayonida an’anaviy yondashuvlardan voz kechib, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etishni talab etadi[4].

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda ta’lim sifati xalqaro mezonlar asosida baholanmoqda. Shu bois boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida funksional savodxonlikni shakllantirish orqali ularning xalqaro baholash dasturlaridagi natijalarini yaxshilash, zamonaviy bilim va kompetensiyalarga ega bo‘lgan barkamol avlodni tarbiyalash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. PIRLS dasturi asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki hayotiy ko‘nikmalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

PIRLS xalqaro baholash dasturi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini aniqlash va rivojlantirishga qaratilgan xalqaro tadqiqotlardan biri hisoblanadi. Mazkur dastur o‘quvchilarning matnni o‘qish, tushunish, tahlil qilish hamda o‘qilgan axborotni amaliyotda qo‘llay olish darajasini baholaydi. Hozirgi zamonaviy ta’lim tizimida funksional savodxonlikni shakllantirish muhim masalalardan biri bo‘lib, ayniqsa boshlang‘ich sinf bosqichida bu jarayon alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan boshlang‘ich ta’lim davrida bolaning o‘qishga bo‘lgan qiziqishi, mustaqil fikrlashi va dunyoqarashi shakllanadi[6].

Funksional savodxonlik — bu o‘quvchining olgan bilimlarini kundalik hayotda qo‘llay olish qobiliyatidir. O‘quvchi nafaqat matnni o‘qishi, balki uning mazmunini tushunishi, asosiy g‘oyani aniqlashi, xulosa chiqarishi va muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishi kerak. PIRLS dasturi aynan shu ko‘nikmalarni baholashga xizmat qiladi. Shu sababli boshlang‘ich sinflarda darslarni tashkil etishda an’anaviy usullardan tashqari innovatsion va interfaol metodlardan foydalanish talab etiladi.
Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida funksional savodxonlikni rivojlantirishda matn bilan ishlash metodlari muhim o‘rin tutadi. O‘quvchilar uchun tanlanadigan matnlar yosh xususiyatlariga mos, qiziqarli va hayotiy mazmunga ega bo‘lishi lozim. Masalan, “Tabiatni asraylik” mavzusidagi matn orqali bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish mumkin. O‘qituvchi matnni o‘qib bo‘lgach quyidagi savollarni beradi:

— Matnda qanday muammo haqida gapirilgan?
— Tabiatni asrash uchun nimalar qilish kerak?
— Agar sen shu vaziyatda bo‘lsang qanday yo‘l tutarding?

Bunday savollar o‘quvchilarning fikrlash doirasini kengaytiradi, mustaqil xulosa chiqarishga o‘rgatadi va matn mazmunini chuqurroq anglashiga yordam beradi. PIRLS topshiriqlarida ham aynan o‘quvchining fikrlashi va tahlil qilish qobiliyati muhim ahamiyatga ega[5].

Shuningdek, funksional savodxonlikni rivojlantirishda rolli o‘yinlardan foydalanish samarali natija beradi. Masalan, “Do‘konda xarid qilish” mavzusida tashkil etilgan rolli o‘yin orqali o‘quvchilar muloqot qilish, hisob-kitob qilish va muammoli vaziyatlarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Bu esa ularning hayotiy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

PIRLS dasturida o‘quvchilarning ikki turdagi o‘qish maqsadi baholanadi: badiiy tajriba orttirish uchun o‘qish hamda axborot olish uchun o‘qish. Shu sababli boshlang‘ich sinf darslarida turli janrdagi matnlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Masalan, ertak, hikoya, maqola, e’lon, jadval va diagrammalar bilan ishlash o‘quvchilarning turli matnlarni tushunish qobiliyatini oshiradi.
Misol sifatida 4-sinf o‘quvchilariga quyidagi topshiriqni berish mumkin. O‘quvchilarga ob-havo haqidagi qisqa jadval taqdim etiladi:

Kun

Harorat
Ob-havo
Dushanba
+20
Quyoshli
Seshanba
+18
Yomg‘irli
Chorshanba
+22
Bulutli
Shundan so‘ng quyidagi savollar beriladi:
Eng issiq kun qaysi?
Qaysi kuni yomg‘ir yog‘gan?
Sayr qilish uchun qaysi kun qulay deb o‘ylaysan?

Bu topshiriq o‘quvchilarning jadval bilan ishlash, ma’lumotlarni tahlil qilish va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. PIRLS baholash tizimida ham ana shunday amaliy topshiriqlar ko‘p uchraydi.

Funksional savodxonlikni rivojlantirishda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish ham muhim ahamiyatga ega. Kitob o‘qishga qiziqqan bola mustaqil fikrlashga, o‘z dunyoqarashini kengaytirishga intiladi. Shu sababli o‘qituvchilar sinfda “Eng faol kitobxon”, “Haftaning kitobi” kabi loyihalarni tashkil etishlari foydali hisoblanadi. Masalan, har hafta bir o‘quvchi o‘zi o‘qigan kitob haqida qisqacha ma’lumot beradi. Bu usul bolalarda nutq madaniyatini, fikrni erkin ifodalash qobiliyatini rivojlantiradi[2].

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ham funksional savodxonlikni rivojlantirishda katta imkoniyat yaratadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali o‘quvchilar darsga faol jalb qilinadi.

Masalan, multimedia taqdimotlari, interaktiv testlar, elektron kitoblar va videoroliklar dars samaradorligini oshiradi. Ayniqsa, audio matnlar bilan ishlash o‘quvchilarning tinglab tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi.

Bugungi kunda ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida darslarni tashkil etish muhim vazifa hisoblanmoqda. Kompetensiya — bu bilim, ko‘nikma va malakalarni amaliyotda qo‘llay olish qobiliyatidir. PIRLS dasturi ham aynan kompetensiyalarni baholashga yo‘naltirilganligi bilan ahamiyatlidir. Shu bois o‘qituvchi dars jarayonida o‘quvchini faqat bilim oluvchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida shakllantirishi kerak.

Masalan, “Suvning ahamiyati” mavzusida o‘quvchilarga kichik guruhlarda ishlash topshirig‘i beriladi. Har bir guruh suvni tejash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqadi va taqdimot qiladi. Bu usul orqali o‘quvchilar jamoada ishlash, muammoni hal qilish va o‘z fikrini himoya qilish ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar. Natijada ularning funksional savodxonligi rivojlanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida funksional savodxonlikni rivojlantirishda ota-onalar bilan hamkorlik qilish ham muhim omillardan biridir. Ota-onalar farzandining kitob o‘qishiga e’tibor qaratishi, uyda mustaqil mutolaa uchun sharoit yaratishi zarur. Masalan, oilada “Birgalikda kitob o‘qiymiz” an’anasini yo‘lga qo‘yish bolaning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Shuningdek, o‘qituvchining pedagogik mahorati ham muhim rol o‘ynaydi. O‘qituvchi darsni qiziqarli tashkil etishi, o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga

olishi lozim. Rag‘batlantirish, o‘yin elementlari va ijodiy topshiriqlardan foydalanish o‘quvchilarni faol fikrlashga undaydi.

PIRLS xalqaro baholash dasturi asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning nafaqat o‘qish savodxonligini, balki hayotiy ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Chunki bugungi kunda jamiyatga mustaqil fikrlaydigan, axborotni tahlil qila oladigan, muammolarni hal etishda to‘g‘ri qaror qabul qiladigan yoshlar kerak. Shu sababli boshlang‘ich ta’limda funksional savodxonlikni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish ta’lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi[4].

Xulosa qilib aytganda, PIRLS xalqaro baholash dasturi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Ushbu dastur asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, mantiqiy tafakkuri, ijodiy yondashuvi va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar va hayotiy topshiriqlardan foydalanish orqali o‘quvchilarda funksional savodxonlikni samarali shakllantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi farmoni. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020. – 12–18-betlar.
2. Karimova V.M. Mustaqil fikrlash va o‘qish savodxonligini rivojlantirish metodlari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2022. – 51–74-betlar.
3. Egamberdiyeva N. Tarbiya jarayonida interfaol metodlardan foydalanish. – Toshkent: Tafakkur, 2021. – 22–46-betlar.
4. Matchonov S. Boshlang‘ich sinflarda o‘qish darslarini tashkil etish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – 71–99-betlar.
5. G‘afforova T., Nurullayeva Sh. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2018. – 63–91-betlar.
6. Yo‘ldoshev J.G‘. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish. – Toshkent: Sharq, 2019. – 27–49-betlar.